

Osmanlı Edebî Metinlerinden Hareketle, Tasavvuf Nazariyesinin Temelini Oluşturan Bir Hadisten Mitoslara Uzanan Bir Yolculuk: *‘Tanrı, İnsanı Kendi Sûretinde Yarattı’**

AYŞE YILDIZ**

A Journey From The Hadith Referring to The Utterance
“Allah Has Created Adam In The Image of His Own”, Which
Constitutes The Basis of Islamic Sufism Theory, to Myths
With Reference to Ottoman Literary Texts

Ö Z E T

Klasik Türk Şiirini besleyen kaynaklar söz konusu olduğunda öncelikle Kur’an, hadis ve tefsir gibi İslami kaynaklardan; ardından tasavvuf, peygamber ve evliyaların hayatları etrafında oluşmuş hikâyeler ile Fars mitolojisi ve yerli malzemenen bahsedilir. Elbette tüm bu zikredilen kaynaklar klasik Türk şiirini derinden etkilemiş önemli kültürel unsurlar olup etkileri edebî metinlerde dolaysız bir şekilde takip edilebilir.

Tasavvufun kökenleri ve etkilendiği kaynaklar hakkında tartışmalar hâlen sürse de Osmanlı edebiyatı üzerinde tasavvufun önemli bir etkisi vardır. Bu etki, sadece mistik bir duyusu hayat tarzı hâline getirme çabasının coşkuluğunda ve bu hayat tarzını öğütleyen metinlerde değil, beşeri bir aşk ve sevgili anlayışını dile getirdiği açık olan metinlerde de estetik bir tavır olarak izlenebilir. Bu sebeple, tasavvufun Osmanlı edebiyatına etkisi, propagandacı bir anlayışla kalene alınan tasavvufî metinlerle sınırlı görülmemelidir.

A B S T R A C T

When sources to breed classical Turkish poetry are considered, Islamic sources such as the Kor’an (Qur’an), hadiths and hermeneutic texts are the first to mention, which are followed by Sufism, the prophet Mohammad and the lives of the evliya (saints), Persian mythology and domestic materials. Undoubtedly, all of the above mentioned sources are prominent cultural components that have deeply influenced classical Turkish poetry and their influences can directly be traced in literary texts.

Islamic Sufism has a great influence on Ottoman literature although there have been arguments about the origins of Islamic Sufism and the inspiring sources. This influence can be traced not only in the texts which celebrate the joy of endeavours to make a mystical feeling a lifestyle and advise such a lifestyle, but also in those which human love and the beloved are explicitly mentioned from an aesthetic viewpoint. Therefore, the effect of Islamic

* Makalenin Geliş Tarihi: 02.04.2018 / Kabul Tarihi: 16.05.2018.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (yildiz@gazi.edu.tr).

Yaratılmışların en şerefli olduğuna vurgu yaparak insanı yücelten tasavvufun tecelli fikrinin dayanakları arasında "Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı" hadisi yer alır. Söz konusu hadis, teologlar arasında da tartışmalara sebep olmuş ve sahihliği sorgulanmıştır. Hadisin hadis usullerine göre değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmada, tartışmanın temelini oluşturan "tanrının insanı kendi suretinde yaratması" fikrinin Orta-doğu mitolojilerindeki yaratılış mitosları ile olan benzerliklerine ve mistik anlayışlardaki mitolojik etkiye dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Sufism on Ottoman literature should not be considered restricted to Sufi texts that have been written with a propagandist approach.

The hadith referring to the utterance "Allah has created Adam in the image of His own" is one of the foundations of the idea of fate in Islamic Sufism, glorifying humanity with an emphasis that man is the most honourable creature. This hadith has led to arguments among theologians and they have questioned the reality of the hadith. The study does not cover the assessment of the hadith in view of hadith studies. In this paper, it is attempted to point out the similarities between the idea of "Allah has created Adam in the image of His own", which is the core of the argument, and myths of creation in the Middle Eastern myths and the mythological influence on mystical understandings.

ANAHTAR KELİMELEER

Osmanlı edebiyatı, yaratılış mitosları, tasavvuf, "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı".

KEYWORDS

Ottoman Literature, myths of creation, Islamic Sufism, the hadith referring to the utterance "Allah has created Adam in the image of His own"

Giriş

Klasik Türk edebiyatını etkileyen/besleyen kaynaklar söz konusu olduğunda öncelikli olarak zikredilenler arasında tasavvuf yer alır. Tasavvuf, Osmanlı toplum yapısını kuruluş devrinden itibaren derinden etkilemiş, kültür ve sanatı şekillendirerek onların gelişimi için zemin hazırlamıştır. Meseleye edebiyat özelinden bakılacak olursa, tezkirelerde tarikat intisabı belirtilen şairler, toplam şair sayısının %10'una yakındır¹. Tezkirelerde bir tarikatla ya da tasavvuf ortamıyla ilişkili olduğu belirtilen her şair bunu bir yaşam tarzı ya da şiirin hareket noktası hâline getirmiş değildir². Gerek kaynaklarda bir tarikata intisap ettiğiinden ya da intisabı hakkına bilgi verilmeksizin tasavvufa ilgisinden bahsedilen şairlerde, gerekse şiirlerinde propagandacı tasavvuf anlayışı hâkim olan şairlerde gizli ya da açık tasavvufun etkileri vardır. İlk grupta tasavvuf,

¹ 27 tezkire taranarak tespit edilen 3182 şairin 320'sinin bir tarikata intisap ettiği kesinlikle bilinmektedir. Tasavvufa ilgisi olan ancak herhangi bir tarikata intisabı belgelendirilememiş şairler de düşünüldüğünde bu oran artacaktır (İsen 2010: 184).

² 17.yy.'ın ünlü şairi Neşâtî, Edirne Mevlevihane'si şeyhi olmasına rağmen şiirleri tasavvufun birincil düzlemde izlenebildiği metinler değildir. Benzer şekilde Nakşibendi tarikatına intisap ettiği bilinen Âşık Çelebi'nin de dünya zevklerine önem veren bohem yaşantısı vardır. Yine, klasik Türk şiirinde maddi aşkın ve ten hazlarının simgesi olmuş şiirleriyle tanınan Nedim'in de hayatının bir döneminde Hamzavîliğe intisap ettiği Gölpinarlı tarafından kaydedilmiştir (Gölpinarlı 2015: X).

şiiirin ana gayesi değildir ve şiirde estetik bir unsur olarak vardır. İkinci grupta ise tasavvufun bütün kabulleri bu öğretinin ifade aracı hâline gelmiştir ve bu şairler mutasavvıf kimliklerini öncelikleşmişlerdir. Şairlerin tasavvufa şiirlerinde verdikleri yer ne olursa olsun, evrenin ve insanın yaratılma sebebi, insan-tanrı ilişkisi, tecelli fikri, güzellik ve aşk anlayışı gibi tasavvufun temel izlekleri her şairin zihin dünyasında mevcuttur. Bu temel izleklerden biri de insanın evrendeki konumunu ifade ederken başvurulan ve hadis olduğu iddia edilen "Tanrı, insanı kendi suretinde yarattı" fikridir.

Osmanlı Edebî Metinleri ve Tecelli Fikri

Kimi rivayetlerde "Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı", kimilerinde ise "Allah, Âdem'i Rahman suretinde yarattı" şeklinde yer alan ve Ebu Hureyre'den nakledilen hadis, hadis usulü açısından sahih bulunmakla beraber, Hz. Ali ve İmam Malik tarafından şiddetle eleştirilmiş ve ifade küfür olarak değerlendirilmiş³, İbnü'l-Arabî ise hadisin nakil yönünden sahih olmamakla birlikte "keşf" yönünden sahih olduğunu ifade etmiştir (Kurt 1998: 603'ten akt. Bardakçı 1999: 53). Bu tenkitlere rağmen söz konusu ifade yorumlanmaya çalışılmış, ibarede geçen "suret" kelimesinin, "kendi ilmindeki suret"i kast ettiği ileri sürülmüştür (Çiftçi 2014: 10).

Vahdet-i Vücutçu bir tasavvuf anlayışının çıkış noktalarından biri olan bu ifade, tasavvuf çevrelerince sahih hadis olarak kabul edilmiştir⁴. Tasavvuf olarak adlandırılan İslam mistisizminin tek bir yorumu yoktur. Tasavvuf da kendi içinde farklı anlayış ve ekoller barındırır. Osmanlı şiirini etkileyen tasavvuf anlayışının genel olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240)'nin teorisyeni olduğu kabul edilen vahdet-i vücut merkezli bir

³ Söz konusu hadisin, usul açısından değerlendirilmesi ve hadisle ilgili tenkitler için bkz. (Çiftçi 2014: 1-20), (Kahraman 2003: 51-70).

⁴ Özellikle aşk ve vahdet-i vücut anlayışını benimsemiş mutasavvıflar, hadis isnadı açısından çok titiz davranmamışlar, keşif ve rüya yoluyla yapılan rivayetleri de kabul etmişlerdir. Buna, tasavvufun yayıldığı coğrafyalarda karşılaştığı inanç ve kültürlerden etkilenme de eklendiğinde, bu durumun doğal bir sonucu olarak, hadis olmayan kimi sözler de hadis kabul edilerek tasavvuf kültüründe kendine yer bulmuştur (Bardakçı 1999: 72-73).

tasavvuf anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. İbnü'l-Arâbî'ye göre, Allah zatıyla değil isimleriyle tecelli ettiğinden, yaratılmış olanlarla Allah arasında özdeşlik kurmak mümkün değildir, yaratılmışlar onun sıfatlarının tecellisidir (Schimmel 2018: 357).

Vahdet-i vücud; vahdet-i kusud ve vahet-i şühud aşamalarından daha üst bir mertebedir. “*Lâ mevcude illallah*” cümlesi ile Allah’tan başka varlık olmadığının iddia edildiği bu anlayış, yaratılmış olan her şeyin tanrının tecellisi, tecellilerin ise tanrının gerçek varlığı olduğu fikrine dayanır (Uludağ 1995: 553-554). Bu mistik düşüncenin “yaratma” konusundaki çıkış noktası tecelli ve bu tecelli anlayışının dayanaklarından biri de bu araştırmaya konu olan ve hadis olduğu iddia edilen tanrının insanı kendi suretinde yarattığı inancıdır. Bu inancın Osmanlı düşünce dünyasını şekillendiren tasavvuf kültüründe izlerini takip etmek mümkündür. Osmanlı edebiyatına yansımaları izlemek adına edebî metinlerden aşağıdaki beyitler örnek olarak seçilmiştir:

Gayb-ı Mutlak sırrını gerçi ki pinhân gösterür

Âşikâre yüzini ber-vech-i insân gösterür

Nesimî (Ayan 2002: 235)

[*Gayb-ı Mutlak (Tanrı'nın zatı), her ne kadar sırrını gizli olarak gösterse de yüzünü insan suretinde apaçık gösterir*].

Götürdi çünkü nikâbını kâbe kavseynün

Görindi 'ayn-ı dünüvv ile sırr-ı vahdet-i zât

Hamdî (Özyıldırım 1999: 126)

[*Kâbe kavseynin (tanrı ile bir olma makamının) örtüsünü kaldırdığı için, tanrının vahdet sırrı gözle görünür şekilde ortaya çıktı*].

Yüzinden olsa tecellî 'aceb mi 'uşşâka

Çü kıldı zâtını Hak pâk vechine mir'at

Hamdî (Özyıldırım 1999: 126)

[*(Tanrı) yüzünden âşiklara tecelli olsa buna şaşılır mı? Çünkü tanrı, kendi zatını temiz yüzüne ayna kıldı*].

Nice yüz bin göz gören bir sûret itmiş âşikâr

Yine kendü hüsnüne kendün taleb-kâr eylemiş

Usulî (İsen 1990: 146)

[Yüz binlerce gözün gördüğü bir suret meyana getirerek, kendi güzelliğine kendini âşık etmiş].

Ger okursan hatların esrârını
Göresin lâ-büd Hakın dîdârını

Misâlî (Yılmaz 2001: 101)

[Eğer hatların sırrını okursan şüphesiz tanrının didarını (yüzünü) görürsün].

Hayretdeyem tecellî-i dîdâr-ı pâküne
Kim mahz-ı nûr iken eser-i nâr gösterür

Cevrî (Ayan 1981: 192)

[Kusursuz yüzünün (didarının) tecellisi karşısında hayrette (makamında)yim. Yüzün nurun ta kendisi iken ateş emareleri gösterir].

Alan lezzeti birlikden halâs olur ikilikden
Niyâzî kanda baksa, ol hemân dîdâr olur peydâ"

Niyazi-i Mısri (Erdoğan 1998: 5)

[Vahdetin lezzetini alan ikilikten kurtulur. Niyazî ne tarafa baksa orada tanrının sureti (didarı) görünür].

Her yerde oldur görünen her gözden oldur hem gören
Her şeye oldur bürünen her ânda ân içindedir

Cemaleddin-i Uşşâkî (Üçüncü 1998: 153)

[Her yerde görünen odur, her göze görünen odur, her şeye bürünen odur, her an anın içinde olan odur].

Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin
Çeşm-i âşıkdan dönüp sonra temâşâ eyledin⁵

Çünkü sen âyîne-i kevne tecellâ eyledin
Öz cemâlin çeşm-i âşıktan temâşâ eyledin

Yenişehirli Avnî (Turan 1998: 402).

⁵ Osmanlı Şiirinde Bâyezid-i Rûmî (ö. 1516'dan sonra), Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487), Zâtî (ö. 1547), Yenişehirli Avnî (ö. 1883) ve Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780) tarafından bu beytin yeniden yazımlarına rastlanır. Söz konusu beyit Molla Câmî (ö. 1492)'ye ait,

Hüsn-i hîş ez-rûy-ı hûbân âşkârâ kerdeî

Bes be-çeşm-i âşıkân ân-râ temâşâ kerdeî

[Kendi güzelliğini güzellerin yüzünde açığa çıkarmış, sonra onu âşıkların gözüyle seyretmişsin] beytinin tercümesidir (Macit, 2009: 2-3).

[Kendi güzelliğini, güzeller şeklinde ortaya çıkardım. Sonra dönüp (o güzelliği) âşığım gözünden seyrettin.

Sen yaratılış aynasına tecelli ettiğin için, kendi yüz güzelliğini âşığım gözünden seyrettin].

Yukarıda örnek beyitlerine yer verilen şairler içinde Nesimî (ö. 1404), Usûlî (ö. 1538), Misalî (ö. 1541), Niyazî-i Mısrî (ö. 1694) ve Cemaleddin-i Uşşâkî (ö. 1751) şiiirlerinde tasavvufî düşüncüyü merkeze alan şairler olarak bilinmelerine rağmen Hamdullah Hamdî (ö. 1503), Cevrî (ö. 1654) ve Yenişehirli Avnî (ö. 1883) bu gruba dâhil edilemezler. Bu da tasavvufun merkezindeki tecelli fikrinin mutasavvıf olmayan şairlerin şiiirlerinde de izlenebileceğinin delilidir.

İnsanın tanrı suretinde yaratıldığı inancından kaynaklanan ve tecelli fikrine evrilen bu düşünceye Kur'an'da rastlanmadığı gibi bu anlayış, sonradan yaratılmışlara benzememek anlamındaki tanrının *muhalefetiin lil havadis* sıfatına da aykırıdır. O halde bu düşünce İslam'ın mistik yorumuna nasıl temel oluşturmuştur? Bu sorunun cevabı yaratılış mitoslarında aranacaktır.

Yaratılış Mitoslarında “Tanrı Suretinde” Yaratılan İnsan

8.yy.da züht esasına dayalı bir anlayış olarak ortaya çıkan, İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte farklı yorumlar kazanan tasavvufun –tartışmalar hâlâ devam etmekle birlikte- çok çeşitli kaynakları vardır. Kur'an, tasavvufun kaynaklarından biri olmakla birlikte İran, Hint ve Mezopotamya bölgesinin kadim inanışları ile Yeni Eflatunculuk da tasavvuf üzerinde etkili olmuştur⁶ (Ülken 1995: 88). Antik dünyanın büyük medeniyetlerinin tasavvuf üzerine etkileri gündeme getirilmiş ve tartışmaya açılmış olduğu için bu medeniyetlerin inanç ya da mitolojilerinde “insanın yaratılması” meselesine dikkat yöneltmek isabetli olabilir.

Öncelikle, Sumer ve Babil'e bakılacak olursa; Sumer mitoslarında doğrudan “tanrının insanı kendi suretinde yarattığına” dair bir ifade yer almaz. Ancak insan yaratılmadan önce var olan tanrılar, insanlara benzer bir yaşantı sürerler. Yerleşim alanları/kentleri, eşleri ve çocukları vardır.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, bu etkilerin kuvvetli olmadığı görüşündedir (Ülken, 1995: 89-91).

Beslenme, giyinme, şarap içip sarhoş olma ve savaşma gibi insana ait eylemler gerçekleştirirler. Ayrıca tanrı tasvirleri de insan şeklindedir.

Samuel Noah Kramer daha önce parçalar hâlinde yayınlanan yaratılış içerikli Sumer şiirini farklı bir tabletle kritik ederek yayınladı. Burada yer alan insanın yaratılış fikri de "tanrı sureti"ni düşündürmektedir:

Tanrılar geçimlerini sağlayabilmek için çok yorulmaktadır ve bu durumdan yakınır. Ancak bilgelik tanrısı Enki, çok derin bir uykudadır ve diğer tanrıların yakınmalarını duymaz. Bütün tanrıların annesi ilksel deniz Namnu, Enki'ye:

"Ey oğul, kalk yatağından .....dan bilgeliğini göster,
Tanrılara hizmetkârlar biçimle, onların ... onlar üretsin"

Enki, annesi Namnu'nun bu seslenişiyle uyanır ve annesine:

"Ey ana, sözünü ettiğin yaratık var edildi,

Onun üstüne tanrıların [görüntüsünü] yerleştir [...] (Kramer 2001: 132)

Babil Yaratılış Destanı *Enuma Eliş*'te ise Gök tanrısı Anu'nun Nudimmud (Marduk'un babası Ea'nın diğer adı)'u kendi suretinde yarattığı ifadesi yer alır⁷. Ancak insanın yaratılış söz konusu olduğunda Tiamat ve kader tabletini elinde bulunduran Kingu arasındaki mücadeleden bahsedilir. İnsanın, bu mücadelede haksız bulunup damarları kesilerek öldürülen Kingu'nun kanından Marduk ve Ea tarafından tanrılara hizmet etmek üzere yaratıldığı ifade edilir⁸.

⁷ "Ve Anu kendi suretinde yarattı Nudimmud'u". (*Babil Yaratılış Destanı Enuma Eliş*, 2016: 3).

⁸ [...] Savaşı başlatan Kingu
Tiamat'ı o kıskırttı, savaş yapmak için tanrıları örgütledi
Onu zapt ettiler
Ea'nın huzuruna getirdiler
Cezasını verdiler ve damarlarını kestiler
Onun kanından [Marduk ve Ea] insanı yarattılar
[İnsan] tanrıların iş yükünü üstlendi, tanrılar özgür oldu
Bilge Ea insanları yarattıktan sonra,

Sumer mitolojisinin de etkilerinin görüldüğü Tevrat'ın Tekvin bölümünde, "tanrının insanı kendi suretinden yarattığı"⁹ ve "kendi nefesinden üflediği" ifadesi yer alır¹⁰.

Mısır mitolojisinde insanın yaratılışına ait detaylar yoktur. Tanrı Khunum'un insanları çömlekçi çarkında biçimlendirdiğini gösteren resimler, insanın balçıktan yaratıldığı görüşünü akla getirirse de tanrıya benzerliği konusunda fikir vermemektedir (Hooke 2015: 88, 153).

Yunan yaratılış mitoslarından birinde, Prometheus'un balçıktan yarattığı insana şekil verirken "tanrıların suretleri"ni model aldığı, ancak beğendiği sureti bulmak için çok sayıda deneme yaptığı ifade edilir (Conner, 2015: 35). Burada tanrının insanı kendi suretinde yaratması fikri olmamakla birlikte, Titan soyundan gelen ve insanı yaratmakla görevlendirilmiş Prometheus'un insana şekil verirken tanrı suretini hareket noktası olarak belirlemesi, Mezopotamya Mitolojileri ve Tevrat'ta insanın yaratılışı ile ilgili dile getirilen düşünceyi hatırlatmaktadır.

Türk mitolojisinin yaratılış anlatılarında doğrudan insanı "kendi suretinde" yaratan tanrı algısı bulunmaz. Ancak, henüz yeryüzü yaratılmamış ve her yer sularla kaplıyken tanrıların en üstünü kabul edilen Tanrı Kaire (Kara) Han, kendisine benzeyen bir varlık yaratarak ona "kişi" adını vermiştir (Tekin 1998: 9'dan akt. Yonar 2018: 106).

Mistik inanışlar söz konusu olduğunda öncelikli olarak hatırlanan Hint'te, insanın tanrı suretinde yaratılması inancına rastlanmaz. Ancak, insanın ve tanrının gerçekte farklı olmadığı düşüncesi vardır. Yaratılış mitoslarından birinde ilk insan olan Manu, tanrı Brahma'nın kızıyla ilişkisinden doğmuştur. "Brahma, kendisine bakıp, kendisiyle özdeş bir dişi Manu (insan) yaratır" (Bıçak 2012: 93). Hint inanışında insanın tanrıyla özdeşleşmesi fikri vardır. Upanişadlar'da tanrıların yaratıcısı Brahman, her şeyin kaynağıdır ve tüm evreni kapsar. "Nefes" anlamındaki Atman

---

Tanrıların işlerini onlara yükledi [...] (*Babil Yaratılış Destanı Enuma Eliş*, 2016: 48).

⁹ "Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı." (Kitab-ı Mukaddes, 2012: 2).

¹⁰ "Ve Rab Allah yerin toprağından adamı yarattı ve burnuna hayat nefesini üfledi." (Kitab-ı Mukaddes, 2012: 2).

kelimesi de insanın özüdür ve Upanişadlar'da Brahman'la aynı görül- müştür (Störing 2015: 45-47). Bu da insanın ve tanrının aslında birbirinden ayrı olmadığı "vahdet-i vücud" düşüncesini hatırlatmaktadır¹¹.

Pek çok kültürü etkilediği bilinen antik dünyanın önemli medeni- yetleri Sumer, Babil, Mısır, Hint ve Yunan mitolojisi, Osmanlı düşünce dünyasını etkileme ihtimali dolayısıyla Türk mitolojisi ve Kur'an tefsirle- rindeki israiliyat anlatıları dolayısıyla söz konusu inançlarda insanın yaratılış öyküleri incelendiğinde Sumer, Babil, Yunan mitolojilerinde "tanrı sureti", "insanın tanrı suretinde tanrı tarafından yaratılması" fikri- nin bulunduğu, Tevrat'ta ise "İnsanın tanrı suretinde yaratıldığı" ayetinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı kültür ve düşünce hayatında ağırlıklı olarak vahdet-i vücud merkezli bir tasavvuf anlayışının izlerini takip etmek mümkündür. Edebî metinlere de yansıyan bu anlayış, tanrının kendi tecellileriyle yarattığı insanı merkeze koyar. Hadis olduğu iddia edilen "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı" ibaresi, bu düşüncenin dayanaklarından biri olarak dile getirilir. Hadisin sahihliği konusunda tartışmalar olmakla beraber, ço- ğunlukla mutasavvıflarca tevil edilerek sahih kabul edilmiştir. Ancak bu ifadenin Tevrat'ta aynen yer alması, Sumer, Babil ve Yunan yaratılış mitoslarının insanın yaratılışı bahislerinde "tanrı sureti" ve "tanrının kendisinin benzerini" yarattığı inancı dikkat çeker. İslam inancına tan- rının sonradan yaratılmışlara benzemeyen (*muhalefetiin lil havâdis*) sıfatına aykırı olan ve tevil yoluyla din içerisinde meşruiyet kazandırılmaya çalışılan bu düşünce, tasavvufun edebiyata yansıyan yönünde de karşılık bulmuştur. Osmanlı şiirinde, mutasavvıf olsun ya da olmasın pek çok şairin şiirinde tanrının *tecellileri*, *didarı* ve *sureti* bir şekilde yer bulmuştur.

---

¹¹ Upanişadlar'da yer alan, "Okuyup öğrenmekle Atman'a varılmaz, kitap bilgisiyle ve akılla oraya yol yoktur... Bir Brahman öğrenmek için çırpınmayı bırakmalı ve bir çocuk gibi olmalıdır. Gerçeği sözcükler söyleyemez bunlar yalnız çeneyi yorar." (Störing 2015: 48) ifadeleri, tanrının akılla kavranamayacağını savunan tasavvuf anlayışının ve klasik Türk şiirindeki akıl-gönül, medrese-tekke ile zahit ve rint çekişmesini işaretleyici derecede hatırlatmaktadır.

Kökenleri hakkında tartışmalar devam etse bile tasavvufun Mısır, Hint ve Yeni Eflatunculuk kanalıyla antik Yunan'dan etkiler taşıdığı kabul edilmektedir. Bu etkilere tefsirlerdeki İsrailiyat anlatıları da eklendiğinde aslında bu makalenin konusu olan mesele daha iyi anlaşılacaktır.

İnsan bedeninin tekâmülü gibi zihninin de bir tekâmül süreci vardır. Bu doğrultuda, soyut düşünme becerisi gelişmemiş insanın tanrıyı tecessüm ettirmeden kavrayamamasının insanın “tanrı suretinde” yaratılması inancının temel noktası olduğu kanaatindeyiz. Antik dünyanın insanı –kendisine vahyedilen/kendisinin keşfettiği- tanrı fikrini, etrafında gördüğü varlıklar içinde en tekâmül etmiş olanla özdeşleştirmiş ve tanrının insana/insanın tanrıya bir şekilde benzerliğine inanmıştır. Bu kadim inanışlar semavi dinler tarafından tümüyle ortadan kaldırıl/a/mamış ve İslam’ın mistik yorumunda da “kendi ilmindeki suret” şeklinde tevil yoluna gidilerek var olmaya devam etmiştir.

Osmanlı şiiri üzerinden de izlenebilecek olan tekke-medrese/kelam-tasavvuf çekişmelerine sebep olan (tanrıyla insanın aynışması, tanrı suretinde yaratılmış olması, tanrının güzelliğinin bilinmek istenmesi gibi) tasavvuf nazariyesinin çıkış noktalarının kökeni antik dünyanın kadim inanışlarında saklıdır.

Kaynaklar

- AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- _____ (2002), *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: TDK Yay.
- ADALI, Selim F. ve Ali T. Görgü (2016) (Çev.), *Babil Yaratılış Destanı Enuma Eliş*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmettin (1999), “Tasavvufi Düşünceye Kaynak Olması Açısından bazı Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *Arayışlar Dergisi*, 1, 47-73.
- BIÇAK, Ayhan (2012), *Evren Tasavvuru*, İstanbul: Dergâh Yay.

- CONNER, Nancy (2015), *Her Yönüyle Klasik Mitoloji*, Çev. Deniz Candaş, Ankara: Arkadaş Yay.
- ÇİFTÇİ, Şaban (2014), "Allah Âdem'i Kendi Suretinde Yaratmıştır" Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1-20.
- ERDOĞAN, Kenan(1998), *Niyâzi-i Mısrî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2015), *Nedim Divanı*, İstanbul: İnkılap Yay.
- HOOKE, Samuel Henry (2015), *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Yay.
- İSEN, Mustafa (1990), *Usulî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- _____ (2010), "Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Tezki-reden Biyografiye*, Ankara: Kapı Yay.
- KAHRAMAN, Hüseyin (2003), "Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1, 51-70.
- Kitab-ı Mukaddes (2012), İstanbul: Kitab-ı Mukades Şirketi Yay.
- KRAMER, Samuel Noah (2001), *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalıcı Yay.
- KURT, Ali Vasfi (1998), *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul: İnsan Yay.
- MACİT, Muhsin (2009), *Kırklar Divanı-Divan Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kapı Yay.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999), *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- SCHİMMELE, Annemarie (2018), *İslamın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Alfa Yay.
- STÖRING, H.J. (2015), *İlk Çağ Felsefesi Hint-Çin Yunan*, Çev. Ömer Cemal Güngören, İstanbul: Yol Yay.
- TEKİN, Talat (1998), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yay.
- TURAN, Lokman (1998), *Yenişehirli Avni Bey Divanının Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ULUDAĞ, Süleyman (1995), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay.
- ÜÇÜNCÜ, Kemal (1998), *Cemâleddin Uşşâkî Divânı (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1995), İslam Düşüncesi, İstanbul: Ülken Yay.

YILMAZ, Hacı (2001), "Feyzname-i Misali Gülbaba", Türk Kültürü ve
Hacıbektaş Velî Araştırma Dergisi, 17, 101.

YONAR, Gönül (2018), Yaratılış Mitolojileri, İstanbul: Ötüken Yay.